

OVER OVERDRIJVEN, EEN REACTIE

Grat van den Heuvel

In zijn artikel over de Duitse criminele psychologie van vóór de Tweede Wereldoorlog in dit tijdschrift (*Panopticon*, 1990, p. 298 e.v.) stelt FIJNAUT in wel erg gespierd taalgebruik dat tegenwoordig de grootste 'waanideeën en drogbeelden' verkocht worden inzake de geschiedenis van de criminologie en rechtspsychologie. Daarin worden een voorwoordje van Sally LLOYD-BOSTOCK en Brian CLIFFORD¹ en twee artikelen van mij opgevoerd als voorbeeld van die waanzin. Ik zou ten onrechte beweerd hebben dat de vroegere criminele psychologie een gezagsgetrouwe discipline was. Bovendien zou ik de plank behoorlijk mis slaan door beweerd te hebben dat in de oude rechtspsychologie vooral de dader centraal stond terwijl in de meer recente rechtspsychologie veel breder gekeken werd. Opmerkingen die vragen om een reactie.

LLOYD-BOSTOCK en CLIFFORD zeiden in dat voorwoord bij een reader over onderzoek naar getuigenverklaringen, dat de vroegere rechtspsychologie vooral keek naar het gedrag op zittingen, en dat men nu breder kijkt en ook let op hoe in eerdere fases met getuigeninformatie wordt omgesprongen. Hun publikatie is gericht op 'common law' landen waarin de 'cross examination' een heel andere rol vervult dan in 'continental law' landen. Wat betreft de oudste bronnen voor 'common law' landen, is hun opmerking juist.² Bovendien spreken zij over rechtspsychologie als een toegepaste empirische psychologie, en zoals we straks zullen zien is dat nu juist niet het onderwerp van FIJNAUTS overzichtsartikel. Ik beperk me in het volgende echter tot zijn kritiek op mijn werk.

FIJNAUT refereert aan twee artikelen van mij³ van zes jaar geleden, één voor juristen en één voor psychologen. Beide zijn kennismakingsartikelen inzake de veelheid van onderwerpen die de moderne rechtspsychologie tegenwoordig aansnijdt. Beide zijn beknopt, zeven en acht pagina's tekst, maar met gedegen literatuurverwijzingen; en beide willen de lezers van deze resp. bladen slechts enthousiasmeren voor de rechtspsychologie. Uiteraard komt de historie ook in zo'n beknopte schets ter sprake: 'Op academisch niveau was de belangstelling van de psychologen voor gedrag en attitudes in juridische context aanvankelijk groot. Ik spreek dan wel over zeventig jaar terug, toen de psychologie nog in haar kinderschoenen stond (BOSE, 1917). Met name de getuigeverklaring bij de politie en op de terechtzitting genoot veel belangstelling. Zo heette het blad van STERN, *Zeit-*

1. LLOYD-BOSTOCK, S. en CLIFFORD, B. (eds.), *Evaluating Witness Evidence; Recent Psychological Research and New Perspectives*, Chichester-New York, Wiley & Sons, 1982, p. 2.

2. MUNSTERBERG, H., *On the Witness Stand*, 1908, New York, DoubleDay.

3. VAN DEN HEUVEL, G., 'Psychologie en recht; variaties op een thema', *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie*, (40), 4, 1985, p. 196-207; idem, 'Rechtspsychologie; een beknopte terreinverkenning', *R.M. Themis*, 4, 1985, p. 350-357.

schrift für angewandte Psychologie, voor 1908 *Beiträge zur Psychologie der Aussage*. In datzelfde jaar publiceerde WUNDTs leerling Hugo MÜNSTERBERG zijn beroemde studie over de beïnvloedbaarheid van getuigen *On the Witness Stand*. Daarnaast was er natuurlijk de belangstelling van de klinici in allerlei vorm voor de abnormale of geestelijk gestoorde delinquent. Na de Eerste Wereldoorlog verdween de belangstelling van psychologen, met uitzondering van een aantal klinici, voor gedrag en attitudes in juridische context en het zou tot onze dagen duren, eer die belangstelling terugkwam'. Daarna behandel ik tien 'soorten' rechtspsychologie waarbij ik onderscheid maak tussen oudere en nieuwe soorten, en al die vormen die rechtstreeks gerelateerd zijn aan het strafrecht als 'ouder' typeer. Interessanter vond ik het te wijzen op de taalanalytische studies, het onderzoek in privaatrechtelijke en administratief-rechtelijke sfeer, de psychologie van het onderhandelen in juridische context, het onderzoek naar het normatieve karakter van het strafrecht, en de juridische betekenis van de morele ontwikkelingspsychologie. Ik besloot met de zin: 'Men kan zeggen dat de rechtspsychologie een oud en een nieuw gezicht heeft. Het oude gezicht wordt bepaald door de nauwe verbondenheid met dienstverlening aan de strafrechtspraktijk in de ruimste zin des woords'. Het nieuwe gezicht keek veel onafhankelijker en vooral veel breder.

Ik kom aan FIJNAUTS eerste punt. Vind ik die oude rechtspsychologie zo 'gezagsgetrouw'? Uit wat ik er zelf over heb opgemerkt, kan ik dat niet afleiden. De omschrijving 'dienstverlening aan de strafrechtspraktijk in de ruimste zin des woords' sloeg op het feit dat mensen als WUNDT en STERN hun onderzoek bij uitstek toepasbaar achtten in juist de juridische context. Die toepassing echter stond bol van de kritiek op face value. Zij gebruikten de juridische context juist om aan hun eigen nieuwe discipline enige status te geven. De juridische context gaf hen een significantie 'horizon', waarmee zij hun discipline als belangrijk over de toonbank konden krijgen. Een pretentie waarin zij geslaagd zijn, want allerlei juristen begonnen hun ideeën over te nemen, waaronder GROSS c.s. Het belang van deze laatste groep ligt m.i. echter vooral in het juridisch-pedagogische.⁴ Bovendien kan men van hen zeker zeggen dat zij een gezagsgetrouwe vorm van toegepaste rechtspsychologie praktiseerden. Ik heb het hier niet over de psycho-analytici. Daarover straks.

Zijn tweede opmerking betreft mijn stelling dat de oude rechtspsychologie meer gepreoccupeerd was met de dader dan tegenwoordig. Mijn historische opmerking sloeg op de belangstelling van psychologen in de juridische context (zie citaat boven), juristen hebben zich al sinds mensenheugnis met de psychologie bezig gehouden. Ik neem aan dat FIJNAUT die nuance ontgaan is.

Kortom, zijn kritiek is onterecht en bovendien in een overdreven context geplaatst. FIJNAUTS taalgebruik ('waanzin, drogbeelden, onzin, klinkklare nonsens, valse ideeën') zal ik hier niet overnemen, hoe komisch het ook kan werken in een

4. Een bijzondere valkuil vormt de term 'Kriminalpsychologie' die door auteurs als GROSS c.s. wel bijzonder ruim geïnterpreteerd wordt. KAISER merkt daarover op 'von einer Kriminalpsychologie im eigentlichen Sinne kann allerdings noch nicht gesprochen werden, da diese innerhalb der Kriminologie bisher zu wenig Eigenständigkeit gewonnen habe', en KAISER kent zijn GROSS. KAISER, G., 1983, *Kriminologie, Eine Einführung in die Grundlagen*, Heidelberg, p. 20. In die mening staat hij niet alleen. Hans GRUHLE beweerde hetzelfde al in de 1933 (!) editie van het beroemde *Handwörterbuch der Kriminologie*, Vol. 1, p. 914. Zie ook MANNHEIM, H., 1965, *Comparative Criminology, A Textbook*, Vol. I, London, Routledge & Kegan, p. 283.

reactie als deze. Wel wil ik in het verlengde van deze reactie, wat nadere opmerkingen maken over zijn verhaal.

Die overdrijving geldt immers voor meer zaken in zijn artikel. De auteur merkt op dat een rechtspsychologie, specifiek gericht op de scholing en vorming van juristen, exclusief was. 'Dit is alleen in het Duitse taalgebied het geval' (p. 299). Dat klopt niet: BURT⁵, GORPHE⁶, PORTO-CARRERO⁷, ALTAVILLA⁸ en MYRA Y LOPEZ⁶ waren in hun respectievelijke taalgebieden voor de oorlog evenzeer bezig om juist juristen sociaal wetenschappelijk te vormen, en met succes als ik het aantal herdrukken in overweging neem.

Hij presenteert zijn 'Duitse Criminele Psychologie' als een compleet vergeten kind in de historie van de criminologie. Ook dat klopt niet. MANNHEIMS *Pioneers in Criminology*¹⁰ en RADZINOWITZ *In Search of Criminology*¹¹ geven een goed beeld van hoe men anno 1960 internationaal tegen de school van GROSS en ASCHAFFENBURG aankeek. Zij waren minstens een voetnoot waard in het verhaal van FIJNAUT, die ze dat echter niet gunde.

Dat brengt mij op de psycho-analytici. Alle auteurs die hij in dat verband behandelt zijn recentelijk herdrukt, sommigen zelfs meermalen.¹² Zij zijn bekend – zowel in Europa als Amerika – bij de moderne analytici die zich met recht bezighouden. Dan spreken over 'vergeten auteurs' doet wat vreemd aan. Ik twijfel er bovendien aan of zij met GROSS in één overzicht van de Duitse 'Kriminalpsychologie' zouden willen fungeren. Hun rechtskritiek was toch van fundamenteel andere en eigen aard, vergeleken met die van mensen als GROSS c.s. Ik meen dat de psycho-analyse in politiek juridische context op zichzelf staat, met een eigen geschiedenis waarin vrijwel geen wisselwerking bestaat met experimentele psychologen.

Natuurlijk, niemand kan hem verbieden ze toch in één artikel te behandelen, maar dan wordt het wel vreemd dat hij de rechtspsychologie van juist de mainstream psychologen als WUNDT en STERN niet behandelt, of hun leerling LIPMANN met zijn klassieke studie *Psychologie für Juristen* uit 1925.¹³ Allen auteurs die toevallig niet vergeten zijn, en zich wel met empirisch onderzoek hebben beziggehouden, wat van de meeste van de door FIJNAUT behandelde auteurs niet gezegd kan worden. Ik heb er niet één echte empirische psycholoog onder kunnen herkennen, en dat is wel heel weinig voor een verhaaltje over rechtspsychologie in haar geboorteland, dat weliswaar geen volledigheid pretendeerde, maar wel een representatief beeld.

5. BURT, H., *Legal Psychology*, 1931, New York, Prentice Hall.

6. GORPHE, F., *La Critique du témoignage*, 1924, Paris, Dalloz.

7. PORTO-CARRERO, C., *Psichologia Judiciaria*, 1935, Rio de Janeiro, Ed. Guanabara.

8. ALTAVILLA, E., *Psicologia Giudiziaria*, 1928, Unione Tipografico – Ed. Torinese.

9. MIRA Y LOPEZ, E., *Manual de Psicología Jurídica*, 1949, Buenos Aires, Lib. 1 Ateneo Editorial.

10. MANNHEIM, H., *Pioneers in Criminology*, 1960, London, Stevens & Sons.

11. RADZINOWICZ, L., *In Search of Criminology*, 1960, London, Heinemann.

12. REIK, T. u.a., *Psychoanalyse und Justiz*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, waarin de door Cyrille besproken teksten van REIK, ALEXANDER en STAUB. Ruimer en duurder uitgegeven vinden we beide teksten ook terug in MITSCHERLICH, A. (Hrsg.), *Psychoanalyse und Justiz*, 1971, Frankfurt am Main, Suhrkamp; REIWALD, P., *Die Gesellschaft und ihre Verbrecher*, Frankfurt am Main, Suhrkamp; AICHORN, A., *Verwahrloste Jugend*, Bern, Hubner.

13. LIPMANN, O., *Psychologie für Juristen*, 1925, Leipzig, J. Ambrosius Barth; zie ook zijn *Psychologische Hilfsmittel*, 1922, Leipzig, J. Ambrosius Barth.

Ik denk dat een representatief beeld van de Duitse rechtspsychologie niet kan zonder een korte toelichting over de geschiedenis van de psychologie, die juist in Duitsland haar belangrijkste wortels heeft liggen. Ik denk aan WUNDT, BRENTANO (leermeester van HUSSERL en FREUD) en STERN. Wat alle drie gemeen hadden was het centraal stellen van de zintuiglijke psychologie, de waarnemingsleer op een nieuwe originele manier. Van daaruit kan men een brug slaan naar de rechtspsychologie van WUNDT en STERN, en de psycho-analyse van FREUD, en vertellen hoe dat ook door juristen is opgepakt. Dan krijg je een evenwichtig verhaal. Dan kan nu van FIJNAUTS betoog niet gezegd worden, en dat is jammer, want de auteurs die hij – inhoudelijk uitstekend – behandelt staan niet in een vacuüm, zoals hij suggereert.

REACTIE VAN CYRILLE FIJNAUT

Mijn enthousiasme voor sommige onderwerpen brengt wel eens wat heftig woordgebruik met zich mee. Maar waarom G. VAN DE HEUVEL zo aangebrand en betweterig reageert op bepaalde passages in mijn artikel over de Duitse criminele psychologie vóór Wereldoorlog II is mij een raadsel:

– Door met veel aplomb uit zijn eigen artikel te citeren dat ‘het oude gezicht wordt bepaald door de nauwe verbondenheid met dienstverlening aan de strafrechtspraak in de ruimste zin van het woord’ bevestigt hij alleen maar wat ik hem en anderen verwijt, nl. totaal geen oog (– of is dit hier te hard gezegd? –) te hebben voor de kritische inslag van de hier bedoelde psychologie;

– Door mij aan te wijzen dat de betrokken auteurs niet ‘in een vacuüm staan’ (– kan dit ook al? –) en dus door mij in een context hadden moeten worden geplaatst, geeft hij er met een bekende doodoener, blijk van de draagwijdte van mijn bijdrage (bewust?) niet te hebben begrepen;

– Door te verwijzen naar enkele auteurs die rond 1960 wat over de onderhavige (reformistische) criminele psychologie hebben geschreven, toont hij toch ook zelf aan dat er al decennia geen serieuze belangstelling meer voor bestaat;

– Door met referenties aan auteurs uit de hele wereld te willen bewijzen dat er niet alleen in Duitsland een op juristen georiënteerde criminele psychologie heeft bestaan, herhaalt hij met andere woorden waarom ik mij tot een bespreking van de Duitse criminele psychologie heb beperkt: ‘omdat nergens anders in Europa zo vele en zo belangrijke inspanningen zijn geleverd om die psychologie voor juristen geschikt te maken’.

Hier laat ik het bij! Als de heer G. VAN DEN HEUVEL werkelijk de deskundige is waarvoor hij zichzelf blijkbaar houdt, zou hij mij en wellicht ook anderen plezieren met een goed boek over de kwestie waarvoor ik in mijn artikel belangstelling heb willen wekken. Of moet ik hem rekenen tot het soort ‘wetenschappers’ die het bovenal moeten hebben van opgewonden kritiek op het werk van anderen? Werk dat ze zelf, op eigen initiatief, niet tot stand weten te brengen.

Cyrille Fijnaut